

صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

معاونت سیاسی

اداره پژوهش‌های سیاسی

حقوق کودک در فضای مجازی

با نگاهی به قوانین بین‌المللی و تمهیدات قانونی ایران و برخی کشورها

فرآورده‌های خبری و تولیدات پژوهشی در بخش‌های زیر قابل دسترس است:

– وب‌سایت خبرگزاری صدا و سیما (سرویس پژوهش) <http://www.iribnews.ir>

پژوهشگر: یاسر بهشتی

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

۱ حقوق کودک در فضای مجازی
۱ مقدمه و بیان مسئله
۱ عوامل زمینه‌ای آسیب‌ها
۲ عمده مخاطرات
۲ تاریخچه و تجربه مجامع جهانی
۲ مروری بر کنوانسیون حقوق کودک
۴ عملکرد شاخص کشورها
۴ آلمان
۴ انگلیس
۴ اتحادیه اروپا
۵ آمریکا
۵ حقوق کودک در ایران؛ سند صیانت
۶ راهکار
۷ جمع‌بندی
۷ منابع

مقدمه و بیان مسئله:

فضای مجازی در کنار تمام مزیت‌هایش، به مانند فضای حقیقی و بلکه بیشتر از آن، با مخاطرات و آسیب‌هایی نیز همراه است و امن کردن این فضا برای طبقه حساس کودکان، باید با دقت نظر و وسواس و نگاهی فراتر از قوانین جاری جرایم رایانه‌ای مورد توجه قرار گیرد.

به دیگر بیان، توسعه روزافزون فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، در سایه عامل تشدید و تسهیل‌کننده‌ای چون ویروس کرونا در استفاده از فضای مجازی نقش بسزایی در تولید، انتشار و انتقال اطلاعات داشته و علاوه بر افزایش سطح دسترسی، در عین حال، شرایط مخاطره‌آمیزی را نیز از حیث نقض یا محدود ساختن حقوق افراد، فراهم ساخته که در این میان حقوق آسیب پذیرترین قشر جامعه یعنی کودکان از اهمیت مضاعفی برخوردار است.

اینک آسیب‌های منبعت از فضای مجازی برای ۲۳ میلیون نفر کودک و نوجوان ایرانی، دیگر صرفاً همان کلیشه‌های قدیمی مغایر با اخلاق نیستند.

حریم خصوصی کودکان در فضای مجازی، نقش پررنگ بازی‌های آنلاین در بستر اینترنت و اختلال در آموزش، فرهنگ رفتاری، تربیت اخلاقی، حتی رشد جسمانی کودک در کنار سوء استفاده ذهنی و جنسی از این طبقه اجتماعی، از مهمترین چالش‌ها در موضوع حقوق کودکان در فضای مجازی است که علاوه بر لزوم توجه ویژه قانونگذار، از جنبه پیشگیرانه نیز خطیر است.

واقعیت این است که در چنین فضایی، نه تنها آموزش‌های خودمراقبتی چندانی ارائه نمی‌شود، بلکه عموم والدین نیز از اطلاعات کافی بی‌بهره‌اند یا علاقه‌ای به این فضا ندارند و بدون تردید، همین امر رهاشدگی کودکان، آنها را در معرض آسیب‌های مضاعفی قرار می‌دهد.

عوامل زمینه‌ای آسیب‌ها:

- اصلی‌ترین موضوع حقوق کودک در فضای مجازی، سوء استفاده ذهنی و جنسی از کودکان است که به واسطه بی‌دفاع بودن آنها در مواجهه با مخاطرات، یک نگرانی جدی در سطح بین‌الملل تلقی می‌شود.
- اطلاعات شخصی کودکان در حالی به راحتی توسط خودشان در شبکه‌های اجتماعی و ... انتشار داده می‌شود که در ظاهر امر، این انتشار عالمانه و عامدانه است و حتی اغلب چون دارای وصف مجرمانه نباشد، منع قانونی برای محدودیت ندارد، اما این انتشار به دلیل صغر سن، عنصر عالمانه آن محل اشکال بوده و از همین رو، نیازمند حمایت قانونگذار است.
- بازی‌های اینترنتی نیز، دیگر موضوع فراگیری است که بخش قابل توجهی از کودکان و نوجوانان امروزه با آن درگیرند و نقش موثری در تربیت و رشد ذهنی و فکری کودکان ایفا می‌کند و در صورت رعایت نشدن ملاحظات و استانداردها، آسیب‌هایی چون فردگرایی و پرخاشگری را بروز یا تشدید می‌کند.

عمده مخاطرات:

اطلاعات عمومی کودکان مانند عادات، محل زندگی، مدرسه و ارتباطات آنها یا آزار، تمسخر و تجاوز به حقوق کودکان و انتشار آن توسط والدین در معرض آزارگران، ربایندگان، افراد پدوفیل^۱ و سایر جنایتکاران از جمله تهدیداتی است که این گروه آسیب‌پذیر را هدف قرار می‌دهد.

در یک دسته‌بندی کلی، مخاطرات برجسته حضور کودکان در فضای مجازی را می‌توان شامل موارد زیر دانست:

آسیب‌های ملموس: سرقت هویت، آدم‌ربایی دیجیتالی، کلاهبرداری و جمع‌آوری داده‌ها

نقض حقوق کودکان: شامل نقض حق زندگی خصوصی و خانوادگی

آسیب‌های شهروندی دیجیتال: مرتبط با اهمیت حفظ حریم خصوصی کودکان و حفاظت از داده‌ها

آسیب‌های نامشهود: مانند آسیب‌های روحی و روانی و تأثیر منفی بر رشد کودکان

تاریخچه و تجربه مجامع جهانی:

بحث صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی از اوایل ۱۹۹۰ میلادی با فراگیری اینترنت در دنیا و با تمرکز بر موضوع هرزه‌نگاری کودکان مطرح شد. در جوامع غربی که هرزه‌نگاری بزرگسالان یکی از نمونه‌های آزادی بیان تلقی می‌شود، موضوع هرزه‌نگاری کودکان در اینترنت، جرم تلقی شد.

بعد از سال ۲۰۰۰، دغدغه‌های دیگری در قالب یک پروتکل الحاقی به کنوانسیون حقوق کودک اضافه شد و سند مقابله با فحشا و هرزه‌نگاری کودکان به تصویب رسید که ایران هم عضو این کنوانسیون است. تا سال ۲۰۱۰ برخی کشورها، اقدامات دیگری را هم برای صیانت از کودکان در فضای مجازی انجام دادند.

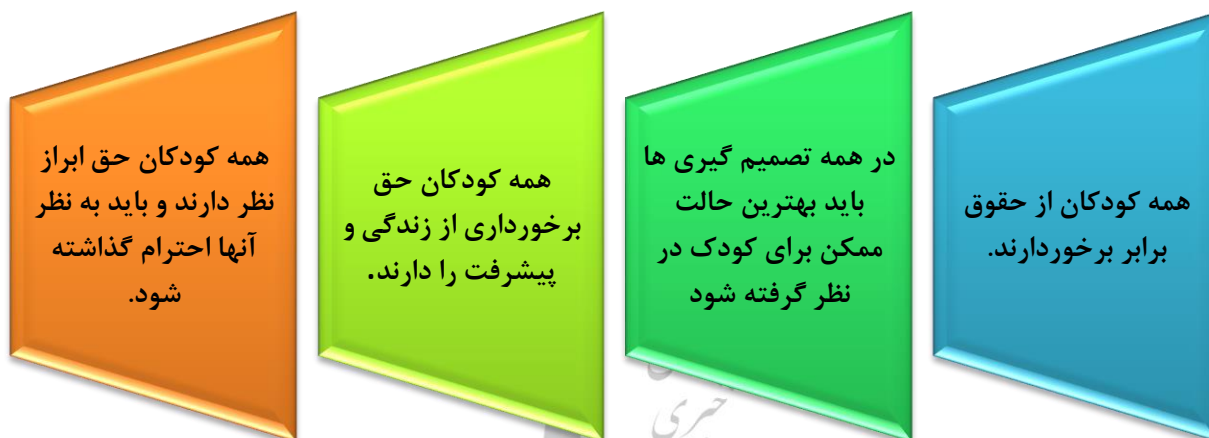
یونسکو در سال ۱۹۹۹ برای حمایت از حقوق کودکان یک طرح اقدام تصویب کرد. یونیسف نیز در گزارش سالانه وضعیت کودکان در سال ۲۰۱۷ از همه‌ذی‌نفعان خواست حقوق کودکان در فضای سایبر را محقق کنند. شورای اروپا هم در سال ۲۰۱۸ بخشی از استراتژی خود درباره حقوق کودک را به محافظت و تحقق حقوق کودک در فضای مجازی و محیط دیجیتال اختصاص داد. همچنین کنوانسیون حقوق کودک به عنوان یک توافق بین‌المللی، دولت‌های عضو را ملزم کرده است که از کودکان در برابر تمام اشکال خشونت جسمی و روانی و ضرب و جرح یا سوءاستفاده حمایت کنند.

مروری بر کنوانسیون حقوق کودک:

کنوانسیون حقوق کودک یک توافق‌نامه بین‌المللی است که حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کودکان را بیان می‌کند و تمام کودکان بدون توجه به جنسیت، پیشینه دین و یا کاهش توانایی‌های جسمی و ذهنی از این حقوق برخوردارند.

^۱ پدوفیلی: میل جنسی به کودکان

کنوانسیون حقوق کودک در ۲۰ نوامبر سال ۱۹۸۹ مورد پذیرش مجمع عمومی سازمان ملل متحد قرار گرفت و از ۲ سپتامبر سال ۱۹۹۰ لازم‌الاجرا شده است. تاکنون ۱۹۳ کشور این پیمان‌نامه حقوقی را تصویب کرده‌اند یا به آن ملحق شده‌اند. ایران نیز در سال ۱۳۷۲ به کنوانسیون حقوق کودک پیوسته است. از نظر ماده یک این کنوانسیون، کودک به کلیه افراد انسانی زیر ۱۸ سال اطلاق می‌شود و به دلیل آسیب‌پذیر بودن در این سن، حق برخورداری از مراقبت‌های ویژه و خاص را دارد. کنوانسیون ۵۴ ماده‌ای حقوق کودک، بر پایه چهار اصل بنیادی استوار است:

همه کودکان حق ابراز نظر دارند و باید به نظر آنها احترام گذاشته شود.

همه کودکان حق برخورداری از زندگی و پیشرفت را دارند.

در همه تصمیم‌گیری‌ها باید بهترین حالت ممکن برای کودک در نظر گرفته شود.

همه کودکان از حقوق برابر برخوردارند.

براساس این کنوانسیون کودکان حق دارند که از آنها در برابر همه اشکال خشونت فیزیکی و روانی، بدرفتاری و آزارهای جنسی محافظت شوند. همه کودکان حق برخورداری از محیط رشد و نمو را دارند که خالی از خشونت نسبت به آنها باشد.

نکته حائز اهمیت این است که مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک اعلام کرد که:

انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی علاوه بر نقض حریم خصوصی، کودکان را در معرض مخاطره و خشونت‌های پنهان و سوء استفاده‌های جنسی قرار می‌دهد؛ انتشار تصاویر کودکان با هر هدفی نظیر نمایش زیبایی، استعداد، برانگیختن حس ترحم مخاطب، تبلیغ کالا، جذب فالوئر و غیره می‌تواند آنان را در معرض مخاطرات و آسیب‌های جسمانی و روانی در آینده قرار دهد.

از سوی دیگر اولین اقدام آزار جنسی کودکان لمسی نیست، بلکه تنها با فراهم آوردن شرایطی برای دیدن و شنیدن و حتی با یک پیام گذاشتن محقق می‌شود.

در بند ج ماده ۳۴ کنوانسیون حقوق کودک، دولت‌های عضو، مکلف شده‌اند که تدابیر ملی، دو جانبه و چند جانبه‌ای برای پیشگیری از استفاده استثمارگرانه از کودکان در نمایش‌ها و موارد پورنوگرافیک، اتخاذ نمایند. رویکردی مشابه رویکرد این ماده در پروتکل اختیاری مربوط به فروش، فحشا و هرزه‌نگاری کودکان مشاهده می‌شود که در سال ۲۰۰۰ به کنوانسیون حقوق کودک منضم شده است. ماده ۹ کنوانسیون شورای اروپا در خصوص جرایم سایبری نیز با جرم‌انگاری این عمل کوشیده است تا از ارتکاب این قبیل از جرایم علیه کودکان جلوگیری کند.

البته در راستای برخورداری این قشر از حقوق، عنصر قانونی و مبنای حقوقی برای حق دسترسی کودکان به فضای مجازی را می‌توان ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی دانست. این ماده در تشریح حق آزادی بیان، بر این

نکته تاکید می‌کند که آزادی بیان شامل آزادی تحصیل یا دریافت اطلاعات و اشاعه یا انتقال اطلاعات است؛ خواه شفافاً یا به صورت نوشته یا چاپ یا به صورت هنری یا به هر وسیله دیگر صورت گیرد. در همین راستا، ماده ۱۷ کنوانسیون حقوق کودک مقرر می‌دارد که کشورهای طرف کنوانسیون، دسترسی کودک به اطلاعات و مطالب از منابع گوناگون و بین‌المللی، خصوصاً مواردی که مربوط به اعتلای رفاه اجتماعی، معنوی یا اخلاقی و بهداشت جسمی و روحی وی می‌شود را تضمین می‌کنند.

عملکرد شاخص کشورها:

• آلمان:

این کشور اروپایی از پیشتازان در حمایت از حقوق کودکان در فضای مجازی است، به طوری که اپراتور اصلی کشور آلمان اولین کشوری بود که آیین‌نامه توافقی اپراتورهای همراه برای حمایت از کودکان را در سال ۲۰۰۵ امضا کرد. طبق این آیین‌نامه:

اپراتورها موظف شدند که دسترسی به مطالب غیرقانونی را محدود کنند و با نظام‌های شناسایی ویژه، مواجهه نداشتن کاربران زیر سن قانونی با مطالب یورنوگرافی را تضمین کنند.

روش‌های استفاده امن‌تر از اینترنت در چند شهر فدرال کشور آلمان درون برنامه آموزشی مدارس نیز قرار گرفته و حتی به زودی به دروس اجباری برنامه درسی اصلی تمام ایالت‌های آلمان تبدیل خواهد شد.

• انگلستان:

انگلستان در همین راستا از سال ۲۰۰۴ فیلترینگ گسترده‌ای اجرا کرده است؛ به این نحو که

درخواست دسترسی به محتوای غیرقانونی کاربران با پیغام خطا دریافت می‌شود.

علاوه بر این،

قانون این کشور به پلیس اجازه می‌دهد تا مشخصات فرد درخواست کننده محتوای غیرقانونی، به خصوص محتوای علیه کودکان، را استخراج کند.

با استفاده از این فیلترهای خانگی، خانواده‌ها قادرند فعالیت فرزندان خود را در اینترنت تحت نظارت خود درآورند.

• اتحادیه اروپا:

اتحادیه اروپا در سال ۲۰۱۶، مقررات مربوط به حفظ حریم خصوصی داده‌ها را تصویب کرد و سرانجام مقررات عمومی حفاظت از داده اتحادیه اروپا (GDPR) در سال ۲۰۱۸ به اجرا درآمد. این مقررات، شفافیت و کنترل بیشتری در مورد نحوه استفاده از داده‌ها از سوی بخش خصوصی و دولتی را فراهم کرد. بر اساس همین قوانین، در کشورهای عضو اتحادیه اروپا می‌توان از دسترسی نوجوانان زیر ۱۶ سال به شبکه‌های اجتماعی جلوگیری کرد. در جزئیات این قانون آمده است که:

با هدف حمایت از کودکان و نوجوانان و به تشخیص مسئولان امر، می‌توان کودکان و نوجوانان را از خدمات اینترنتی مانند شبکه‌های اجتماعی، خدمات پیام‌رسانی یا هر امکان دیگری که داده‌های آنها را پردازش می‌کند، بدون رضایت صریح والدین یا سرپرست خود منع کرد.

• آمریکا:

از قوانین حمایت از حقوق کودکان در فضای مجازی در ایالات متحده آمریکا، **قانون کوپا** است. این قانون بر محدود کردن دسترسی افراد زیر سن قانونی به موارد آسیب‌رسان که به وسیله وب جهانی توزیع شده است متمرکز بود. هم محتوای مستهجن و هم محتوای تجاری مورد بررسی و محدودیت قرار می‌گرفت. به عبارت دیگر اگر محتوای مستهجنی بر روی اینترنت منتشر می‌شد تنها پس از تأیید سن یا ورود کد برای مخاطب بزرگسال نمایش داده می‌شد. از سوی دیگر هر سایت تجاری که توسط افراد زیر سن قانونی قابل دسترسی و با محتوای مضر باشد، غیرقانونی اعلام می‌شد. هم‌زمان با تصویب قانون کوپا در سال ۱۹۹۸، **قانون حفاظت از حریم شخصی کودکان** به عنوان یک قانون فدرال ایالات متحده تصویب شد و اجرای آن از سال ۲۰۰۰ پیگیری شد. بر این اساس **اطلاعات شخصی کودکان زیر ۱۳ سال** باید مورد حفاظت قرار گرفته و کسی حق اطلاع یا فروش آنها را ندارد. اگر یک پایگاه یا ارائه‌کننده خدمات به این اطلاعات نیاز داشته باشد باید رضایت والد یا سرپرست کودک را اخذ کند. طبق این قانون:

کودکان زیر ۱۳ سال می‌توانند به طور قانونی اطلاعات شخصی خود را با اجازه والدین خود ارائه دهند اما بسیاری از وب‌سایت‌ها، اجازه نمی‌دهند که کودکان زیر سن قانونی، از خدمات آنها استفاده کنند.

حقوق کودک در ایران؛ سند صیانت

در سال ۸۸ که قانون جرایم رایانه‌ای به تصویب رسید، بحث هرزه‌نگاری مرتبط با کودک و نوجوانان در مواد ۱۴ و ۱۵ آن دیده شد و به دادگاه‌ها صلاحیت داده شد تا بتوانند با موضوعات مربوط به آن برخورد کنند. اما به دلیل نواقص محسوس در مقررات و سیاستگذاری، مرکز ملی فضای مجازی از سال ۹۲ در کارگروه‌های مختلف بحث صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی را در دستور کار قرار داد و **سند صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی** را در سال ۹۵ در کمیسیون عالی محتوای این مرکز به تصویب رساند. این سند در سال ۹۷ مورد بازنگری مجدد قرار گرفت و در نهایت با هدف ساماندهی فضای مجازی کودک و ایجاد یک زیست‌بوم محافظت‌شده، ۱۷ خردادماه سال جاری توسط شورای عالی فضای مجازی به تصویب رسید.

طبق این مصوبه، باید کلیه سکوها و ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی در مدت یک سال، نسبت به صیانت از داده‌ها، رده‌بندی و تفکیک محتوا و خدمات ویژه هر رده سنی از خدمات عمومی اقدام کنند. همچنین به موجب این مصوبه وزارتخانه‌ها مکلفند به شکل غیر انحصاری در رابطه با سکوها و خدمات صیانت شده برای خردسالان اطلاع‌رسانی کنند.

این سند به نحوه مواجهه خردسالان، کودکان، نوجوانان و والدین با فضای مجازی نگاه ویژه‌ای دارد. در عین حال نیازمندی‌های عمومی و ضروری کودک اعم از موتور جستجو و شبکه‌های اجتماعی و اپلیکیشن‌ها که باید در یک محیط امن در دسترس کودکان قرار گیرد، مورد تأکید قرار گرفته است.

در این سند سیاست‌های کلان محافظت از کودکان در برابر آسیب‌های احتمالی فضای مجازی عبارتند از:

راهکار:

علاوه بر جایگاه نهادهای تقنینی، از آنجا که برای ایمن ماندن کودکان، نقش والدین بسیار بی‌بدیل و انکار ناپذیر است، **سرویس‌های مراقبت خانوادگی**^۱ در بسیاری از کشورها، به عنوان ابزاری برای مراقبت از فرزندان در اینترنت، پرکاربرد شده است. البته که بهره‌گیری از این امکانات نیازمند **آموزش و آگاهی** است و باید به والدین در این باره اطلاع‌رسانی شود.

چرا که با آموزش والدین و افزایش سطح آگاهی آنها از مخاطرات حضور جاهلانه و غافلانه فرزندان در این فضا و نیز با افزایش مهارت آنها در استفاده از ابزارهای کنترل کننده و محدود کننده، می‌توان دسترسی کودکان و نوجوان به فضای مجازی را مدیریت کرد.

این ابزارها کمک می‌کند که والدین هم بر فعالیت فرزندان در فضای مجازی نظارت داشته باشند و هم گزارش فعالیت‌های آنها را دریافت کرده، دسترسی فرزندان را کنترل و مدیریت کنند.

ابزارهای کنترل والدین و قابلیت‌های آنها که در ۲ سطح سخت افزار (سیم‌کارت، مودم) و یا نرم افزار (سیستم عامل و برنامه کاربردی) پیاده‌سازی و عرضه شده، این امکان را در اختیار والدین قرار می‌دهد که بتوانند بر حضور فرزندان در فضای مجازی مدیریت، نظارت و برنامه‌ریزی کنند.

این کنترل شامل پالایش محتوا براساس سن فرزند، کنترل‌های کاربردی براساس اعمال محدودیت زمانی و دسترسی، مدیریت استفاده از اینترنت یا رایانه براساس زمان، محتوا و سن فرزند و نیز نظارت و مشاهده موقعیت مکانی و نوع فعالیت و دسترسی‌های فرزند است.

همچنین والدین بهتر است از اشتراک‌گذاری محتوا و تصاویر مرتبط با فرزندان خودداری کنند و در صورت ارتکاب نیز مهم است که تنظیمات حریم خصوصی محتوای به‌اشتراک گذاشته شده خود را تغییر

1. Parental Control

دهند و به کاربران آگاه رسانه‌های اجتماعی تبدیل شوند. باید از به اشتراک گذاشتن تصاویر واضح کودکان (مانند تصاویر برهنه نزدیک یا تصاویر پرتره) خودداری کنند. ثبت مکان‌های فیزیکی و جزئیاتی مانند مدرسه و محل زندگی نیز از دیگر مواردی است که می‌تواند خطر مواجهه کودکان با آسیب جسمی را افزایش دهد.

جمع‌بندی:

مسئله برای فناوری‌های نوین رسانه، به شرط مجهز بودن به سواد رسانه‌ای، مزایای پرشماری می‌توان برشمرد. نکته کلیدی در حفاظت از حقوق کودک در فضای مجازی نقش کلیدی والدین برای به حداقل رساندن آسیب‌ها است؛ چه حضور فعالشان در این فضا، چه رعایت الزامات و آگاهی داشتن‌شان به انواع مخاطرات منبث از این رسانه.

آنچه در بحث سند صیانت نیز بیش از همه برجسته است، توجه به همه نیازمندی‌های عمومی و ضروری کودک است که باید لحاظ شود؛ نیازمندی‌هایی اعم از موتور جستجو و شبکه‌های اجتماعی، اپلیکیشن‌ها و... باید گفت در ایران اگرچه به نظر می‌رسد در حوزه صیانت و پالایش عملکرد مقبولی داشته، اما در زمینه قانون‌گذاری در شرکت‌های ارائه دهنده خدمات نسبت به کشورهای دیگر عقب‌ماندگی محسوسی به چشم می‌خورد و باید به دو مولفه ایمن‌سازی و نظارت غیرمستقیم توجه ویژه داشت.

دیگر نکته مهم اینکه، مباحث مربوط به حقوق کودکان از دوران مهدکودک قابل آموزش است. این مباحث را می‌توان به زبان ساده و خلاقانه از مجاری مختلف آموزش داد. امری که شوربختانه در سیستم آموزش و پرورش و آموزش‌های خانوادگی مورد توجه چندانی نبوده است و نقش رسانه ملی در این آموزش همگانی بسیار مهم به نظر می‌رسد.

منابع:

- نگاهی به کنوانسیون حقوق کودک و منع خشونت‌های پنهان علیه کودکان در فضای مجازی، فصلنامه علمی- تخصصی حقوق، پردیس فارابی دانشگاه تهران، بهار ۱۴۰۰
- حریم خصوصی بچه‌ها در عصر شبکه‌های اجتماعی، وبگاه کودکت، [/https://koodaket.com](https://koodaket.com)
- کنترل و صیانت کودکان در فضای مجازی، خبرگزاری صدا و سیما، ۱۱/۱/۱۴۰۰
- خلاء قانونی در ایران برای حفاظت از کودکان در فضای مجازی، جهان صنعت، ۱۴۰۰/۶/۲۵
- نقشه راه کودکان در فضای مجازی، روزنامه خراسان، ۱۹/۳/۱۴۰۰
- حقوق کودکان در فضای مجازی، جام جم آنلاین، ۳۰/۱۰/۱۳۹۶
- قوانین حقوق کودکان در فضای مجازی در کشورها، خبرگزاری دانشجو، ۱۳/۱۲/۱۳۹۹
- لزوم صیانت از کودکان در فضای مجازی، ایسنا ۱۵/۶/۱۴۰۰
- سند صیانت از کودکان در فضای مجازی، خبرگزاری مهر، ۱۸/۳/۱۴۰۰
- کودک و نوجوان ایرانی، رها در فضای مجازی، خبرگزاری فارس، ۱۴/۱۲/۱۳۹۹
- حقوق کودکان در فضای مجازی، تارنمای مرکز ملی فضای مجازی، ۲۶/۷/۱۳۹۶